

Валентина Р. Милекић*
Данијела Д. Јелић
Филолошки факултет
Универзитет у Бања Луци

УДК 398
DOI 10.7251/NS1601333M
Оригинални научни рад

ТЕРЕНСКА ФОЛКЛОРИСТИКА И УНИВЕРЗИТЕТСКА НАСТАВА **Засписи народних здравица као примјер добре праксе**

***Апстракт:** Методолошки добро осмишљен и стручно руковођен теренски рад са студентима на пољу фолклористике може да резултира како њиховим усавршавањем, тако и одређеним научним доприносима. Теренски рад омогућава стицање практичног искуства и развијање способности студената да самостално осмисле и спроведу теренско истраживање. Студентима се пружа могућност да стекну увид у основне методе теренског рада, изврше класификацију и анализу, те уоче законитости унутар фолклорног процеса. Овај вид праксе омогућава им и да лакше разумију концепт нематеријалне културе и очувања баштине, те да уоче њихову важност за национални идентитет. Њихова запажања, фрагментарна и појединачна, не могу се уопштити као закључак, али могу указати на могуће правце за даља истраживања како у науци о језику, тако и о књижевности.*

***Кључне ријечи:** здравица, фолклористика, теренски рад, усменопоетски жанр, интердисциплинарност, нематеријална културна баштина*

Увод

Подстицај за увођење теренског истраживања у наставу унутар предмета Српска народна књижевност на Филолошком факултету у Бањалуци произашао је из искуства фолклористичког рада на терену, које су ауторке стицале као сараднице на пројекту „Проучавање и заштита нематеријалне културне баштине Републике Српске”⁸¹ (2011–2015), али и на

* valentina.milekic@unibl.rs

⁸¹ Носилац Пројекта је Филолошки факултет Универзитета у Бањалуци, а руководилац др Јеленка Пандуревић. Пројекат није покренут искључиво с циљем да се констатује постојање или непостојање појединих елемената традиционалне културе, већ примарно ради уочавања развојних процеса, преобликовања и допуњавања новим садржајима, што је природна и очекивана посљедица развоја и трансформације локалних заједница у савременим условима живота. Осмишљен је као интердисциплинарно теренско истраживање с циљем формирања Дигиталног архива, који ће послужити као база података за фундаментална дијалектолошка, антрополошка и фолклористичка истраживања. Научно и стручно сређивање и чување забиљеженог материјала, које подразумејева израду електронске базе података, фонотеке, филмотеке, видеотеке, фототеке, стручне картотеке, подузима се у циљу заштите културног наслеђа и представља допринос изради Националног каталога нематеријалног културног наслеђа. Идентификовање и евиденција

основу искуства добре праксе студената Филолошког факултета у Београду. У оквиру предмета Теренско истраживање фолклора, који је осмислила проф. др Соња Петровић⁸², ови студенти прикупљају и архивирају теренску грађу, настављајући традицију студентских теренских радова у области фолклористике, која се може пратити још од шездесетих година 20. вијека посредством описа Владана Недића (Недић, 1977, стр. 240–257), те објављених теренских збирки.

Наши први покушаји укључивања студената у фолклористичка и етнографска истраживања били су усмјерени на Студијски програм српског језика и књижевности, односно на предмет Српска народна књижевност, који је, по природи ствари, имао најконкретније везе са фолклористиком. Одговорни наставник, проф. др Јеленка Пандуревић, у осмишљавању његовог садржаја инсистирала је и на елементарном упознавању студената са појмовима културног наслеђа, традицијске културе и интердисциплинарне парадигме у приступу народној књижевности. У вези с тим је и једна од предиспитних обавеза студената у првом семестру, она која се односи на искуство усменог текста у контексту, односно на препознавање жанровски различитих усменопоетских записа. Студенти су добили неопходна методолошка упутства за рад на терену, а препуштено им је да сами осмисле пројекте у вези са локалитетима, саговорницима и жанром. Испоставило се да су здравице биле студентима најдоступнија усменопоетска форма. Иако су се у теренским материјалима студената налазили веома вриједни записи предања, биографских прича, па и епских пјесамa, здравице су остале доминантне, што се може објаснити терминима предвиђеним за реализацију предиспитне обавезе (децембар, јануар) односно подударношћу са најдинамичнијим празничним периодом календарског циклуса. Из овог аспекта се могу тумачити и неједнакости забиљеженог корпуса здравица, односно бројност божићних и славских уз спорадично присуство осталих.

наматеријалних културних добара је основни и најважнији корак у правцу имплементације Конвенције Унеско из 2003. године и евентуалном позиционирању изузетних националних вриједности на листу заштићених или ремек-дјела свјетске културне баштине. Оквир Пројекта довољно је флексибилан да обухвати активности примарно усмјерене на сакупљање и класификацију грађе, као и оне аналитичке, попут етнографско-етнолошких синтеза и паралела, етнолингвистички оријентисаних истраживања, поетичких истраживања ослоњених на структуралистичко-семиотичке концепције и различите књижевне теорије, или на откривање фолклорних елемената у различитим књижевним дјелима.

⁸² (Петровић, 2010, стр. 43–58; Петровић, 2012, стр. 147–159; Петровић, 2013, стр. 221–231).

Методологија

Истраживање се одвијало у току три школске године (2012/13, 2013/14. и 2014/15) и састојало се из три етапе. Прва се односила на припрему семинарских пројеката и имала је за циљ одабир теме и локалитета, изналагање саговорника и припрему упитника који су, поред општих питања, садржавали и она која су се уско односила на жанр здравице, али и она која су узимала у обзир специфичности социјалног и културног амбијента. Теоријско и методолошко упориште, као и смјернице при изради упитника за студентско истраживање народних здравица дала је студија Тање Петровић *Здравица код Балканских Словена*. Друга фаза је подразумијевала теренска истраживања и рад на снимљеном материјалу, а трећа систематизацију резултата и писање извјештаја. Студенти су на елементарном нивоу били упознати са многоструким аспектима посматраног феномена, и настојали су да сагледају здравице у ширем етнокултуролошком контексту. Имали су задатак и да испитају у којој мјери здравица данас функционише као саставни дио обредно-обичајног контекста, односно у ком правцу и у ком степену је та њена улога измијењена. Њихова запажања, фрагментарна и појединачна, заснована на појединачном примјеру, не могу се, дакако, уопштити као закључак, али могу указати на могуће правце за даља истраживања.

Грађа је похрањена у Дигиталном архиву⁸³ Филолошког факултета, у посебном фолдеру означеном као *Здравице – студентски записи*, приређена у виду студентског практикума и снимљена на посебан ЦД како би била доступна заинтересованим корисницима: истраживачима, студентима и широј јавности. Будући да је прикупљени материјал резултат студентске праксе, одликују га извјесне мањкавости почетничких радова и недовољно познавање теренске и посттеренске методологије. Техника којом је сниман аудио материјал такође није стандардна, па ни уобичајена, с обзиром на то да су мобилни телефони неједнаких техничких карактеристика били студентима једина доступна опрема. Упркос свим недостацима, звучни архив и њему припадајући транскрипти здравица погодни су за наставну употребу на Студијском програму српског језика и књижевности и за различите анализе, будући да садрже и класичне етнографске податке, и текстове погодне за студентске вјежбе из акцентологије и дијалектологије, синтаксе и лексикологије. Када је у питању наука о књижевности, записи могу бити

⁸³ Дигитални архив Филолошког факултета у Бањалуци установљен је Одлуком о кориштењу Дигиталног архива, број 09/3.1969–19/12, у којој су прецизирани и специфични услови његовог кориштења.

вишеструко корисни у савременој универзитетској настави, односно у условима инсистирања на интердисциплинарности. Са становишта теорије жанра оваква истраживања помажу да пратимо развој и генезу неке форме, те да одредимо њено мјесто у данашњем систему усменопоетских жанрова и у књижевним дјелима.

Све наведено указује на чињеницу да методолошки добро осмишљен, стручно руковођен и темељно испланиран рад са студентима може да резултира како њиховим личним усавршавањем и учењем, тако и одређеним научним резултатима. У наставку рада изложићемо у најкраћим цртама закључке овог фолклористичког истраживања.

Тенденција десакрализације текста и контекста здравице

Здравице су реторички, прозни жанр, али и „народне лирске песме које се певају ’уз чашу’, ’у почаст’, ’у здравље’ домаћину и гостима на гозбама, славама, свадбама и о другим светковинама“ (РКТ, 1992, стр. 608). Паганско напијање боговима и прецима християнизацијом је замијењено наздрављањем Богу и свецима, те крсним именима. Божић, слава, па чак и свадба, у уској су вези са култом предака, те се сматра да су и здравице поникле из овог култа. Српске народне здравице имале су тачно одређено мјесто у обредном сценарију Божића, славе и свадбе. Обредног поријекла су оне које су се намјењивале Богу и свецу заштитнику. Оне се и данас најчешће прве изговарају, и претходе формама које се упућују домаћину и гостима. Временом је здравица која се упућивала домаћину постајала све значајнија, заузимала централно мјесто и у многим забиљеженим примјерима очигледно потиснула остале, што се доводи у везу са премјештањем из обредног контекста у обичајни, односно узмицањем сакралних значења пред социјалним. Хумор у здравицама се може тумачити као карневалескни елемент празничног времена, али и као сигнал који упућује на десакрализацију текста и контекста, те превагу шаљиве и забавне функције у кругу родбински и социјално повезаних људи.

Ефекат шаљивог постиже се на различите начине:

1. Уношењем обиљежја локалне средине:

„Ајд’ помози Боже, па нас сачувај од тијесније сокака, дугачкије чобрњака, краткије гаћа, *завођске коприве*⁸⁴, а највише од жене брбљиве.“,

2. Укључивањем реалија, лексике и риме који нису карактеристични за традиционалну културу у клишетирану здравичарску форму „чаша у низу“:

„Прва, кад се попије, у срцу је топлије. Друга жари очи. У то трећу

⁸⁴ Подвукле В. М. и Д. Ј, уз претпоставку да је ријеч о микротопониму.

точи. Четврта, хоће да баје, баца у загрљаје. (...) Девета, густа к'о мола, одспавај испод стола. Десета, ко њу таче, изненада заплаче. Једанаеста, за гушу хвата, удари брат на брата. Тринаеста ко се коца, син не познаје оца. Петнаеста, ко њу испи, овој пјесми приспи.”

3. Или замјеном адресата – тако да адресант, на примјер, добре жеље упућује самом себи:

*„Живио, газда, им'о вазда
вина и ракије за људи овакије.
Свуд се ова чаша скитала
за мене Бошка барабу питала
мој дјед пио и ја гледио,
он умро, ја наслиједио.
(...)
Овај грљак у мој шљивак...”*

Наши испитаници, из перспективе носилаца традиције, смјеховне елементе тумаче као нанос познијег времена. У новијим народним здравицама, али и оним ауторским, хумор је често неизоставни елемент наздрављања, будући да се испољава у ситуацијама којима доминира начело комуникације, опуштања и социјалне интеракције над потиснутим или превазиђеним императивом обредне ситуације.

Континуитет здравице у традицијској култури нашег народа

Прикупљена грађа може да послужи као свједочанство о континуитету здравице, као усмене врсте која се убраја међу најстарије и најдуговјечније и чији се помени и записи могу пратити у распону од неколико вијекова. Овоме у прилог говори и то да смо пронашли исте оне формуле и пјесничке слике које су се у почасницама сретале још од XVI вијека:

*„Селе сестрице, звијездо Данице,
Да би се сјала међу другима
Како Даница међу звијездама
Ти не повргла руха свијетла
Колик маслина зелена листа.” (Пераст, XVII вијек)*

*„Да Бог да и милост Божија,
које су га руке градиле
оне се красиле и распознавале међу другима
Као Даница звијезда међу звијездама.”
(Крупа на Врбасу 2015; Братунац 2015)⁸⁵*

⁸⁵ Наведени стихови су издвојени из студентских записа славских здравица.

Текст здравице као одраз модела традиционалне културе и хијерархије њених вриједности

Фолклорне формуле у здравицама могу да укажу на модел свијета традиционалне културе. Текстови благослова у здравицама, у којима се првенствено призивају здравље, срећа, берићет, али и слобода, мир и слога, откривају вриједносна начела аграрних и сточарских заједница, и патријархалне културе уопште, која у својим архаичним видовима почива на митским концептима свеопште цикличности и крвног сродства. Ту би се могла тражити и семантичка исходишта здравица, које, рачунајући са историјским искуством сеоба и ратова, прижељкују и наредне Божиће „под својим кућним шљеменом” и „са својим родом и племеном”. Клишетиране формуле попут ових: „Славу славили, славу не заборавили”, „Нек је слава срећна свима, да славите вјековима” преносе идеје о цикличности, континуитету и идентитету.

Текстови здравица одсликавају модел патријархалне културе у којем су раније настајале: „Под овим се сљеменом мушке главе рађале”.

Поред благосиљања и призивања доброг здравља и берићета, издвајају се и оне жеље које својом поруком произилазе из хришћанске етике засноване на идејама љубави према Богу и ближњем, милосрђу, праведности итд:

*„Да служимо вјери правој,
да волимо Бога Христа,
да волимо срца чиста,
зло никоме да не пожелимо,
већ љубав и вјеру ми да одржимо!”*

Чврсто упориште у хришћанским парадигмама откривају инвокације и формуле на јаким мјестима: „да Бог да”, „Бог вам помогао”, „Боже, дај”.

Здравице имају и етичко значење, те служе као својеврстан регулатор и коректив односа између људи, те пропагирају највише идеје и врлине на којима почива заједница: породицу, хришћанску љубав, поштовање, част, достојанственост итд. Самим тим, подстичући врлине, како оне опште тако и појединачне, оне додатно утврђују нормативе и етику заједнице.

Текстови здравица упућују на архаичну културу, која, посматрана у семиотичком систему семантичких опозиција, инсистира на лијевој страни бинарних структура: своје–туђе, близу–далеко, кућа–шума; и то на њене земљорадничке и сточарске ареале, јер су жеље везане за берићет у кући, али и у пољу, тору, обору и млину. Понекад се добре жеље упућују и ловцу, рибару, војнику, свештенику, па и ђаку, откривајући слојевитост и

динамичност традиције. Доминацију аграрне димензије у забиљеженим здравицама идентификујемо кроз форме препознатљиве по устаљеним епитетима, поређењима и слично: „пшенице бјелица”, „јабуке руменике”, „шљиве ранке” итд.

Структура здравице

Здравицу одликује висок степен структурираности, тј. обично су јасно дефинисани сви елементи обредног контекста: вријеме, мјесто, ситуација, учесници, елементи предметног кода, као и елементи структуре текста: 1. уводна формула, 2. благослов, 3. клетва потенцијалном непријатељу и 4. завршна формула. Највећи број здравица почиње обрћањем адресату, који је најчешће домаћин, али се у улози адресата могу наћи и други: домаћица, младенци, гости, свадбени часници, долибаша итд. Уводна формула се састоји од инвокације Бога, славе или оног што се празнује, те апострофирања адресата:

*„Помози Боже, повесели срећу!”
 „Здрав здравио, српски домаћине,
 крсну славу Светога Јована,
 помог'о ти Господ Бог и крсна слава!”*

Завршна формула најчешће садржи неку од формула наздрављања: „Живио”, „Здрав био” или неку од религиозно-обредних формула „аминовања“: „У име Оца и Сина и Духа Светога, амин!”, „Во славу и чест!”.

Понекад се између благослова и завршне формуле, као четврти елемент, појављује и клетва потенцијалном непријатељу. Клетва није упућена неком конкретном, већ има профилактичку и апотропејску функцију у виду превентивног благосиљања:

*„Да те сачува Господ Бог
 земље стране, жене пјане,
 вола Ђуроње, дјечице згурене,
 тијесна амбара и мршавих ребара!”*

Благослов представља доминантни апелативни сегмент у здравицама. Говорник који благосиља имплицитно или експлицитно се обраћа вишој сили или божанству тражећи испуњење добрих жеља за другог. Митско-магијско поријекло благослова огледа се у вјери да ријечи имају моћ да мијењају судбину људи и природу, али се сматра да су с временом благослови све више губили чврсту везу са обредном радњом и магијским контекстом, а све више попримали естетску функцију.

Поетско представљање плодности и берићета у благословима често је функционализовано кроз метонимијске, синегдохске и метафоричне представе среће и добра. Представа изобилја у благословима прикупљених здравица остварује се углавном низањем „архетипских слика богатстава”⁸⁶. У неким благословима наглашава се квалитет плода набрајањем посебно хваљених својстава стоке, жита или оруђа за рад: „шљива мацарица”, „волови виторози”, „јармови јаворови” итд.

Благостање може бити представљено и „сликом испуњеног простора”:
„пуна штала крмака и обори прасаца”.

Или пак глаголима који упућују на берићет и плодност:
„у штали ти се телило и јањило”.

Благосиљање се понекад исказује кроз „збирно представљање”, при којем се не истичу појединачна добра:

„Сваки хаир и берићет”.

Поредбена формула колко... – тол’ко... изриче се са вјером да набрајање нечег неизбројивог може магијски да призове небројиву количину плода, рода и среће:

*„Колико варница – толико срећица,
 колико варница – толико овчица...”*

Приказивање доброг рода хиперболичким сликама засновано је на логици да слично изазива слично, то јест да моћ ријечи самом хиперболисаном представом рода магијски утиче на то да жито високо нарасте, да буде богата жетва итд:

*„Био му сноп ко поп,
 био му клас ко попов штап”.*

У неким случајевима клетва може да поприми функцију благослова чиме се претвара у лажну клетву са сасвим супротним интенцијама од праве. Интенција благосиљања вољене особе прикривена је клетвом којом се од ње тјерају лоше намјере завидника и непријатеља, или се пак адресат куне призивањем оних ствари које се у систему вриједности заједнице третирају као изразито позитивне:

*„Куд ти долазили кумови и пријатељи
 не могли ти прићи од козије дреке,
 овчије блеке, свињске скичевине и коњске ржњевине.”*

⁸⁶ Модели и стилска обиљежја здравице које утврђује Дејан Ајдачић у наведеној студији, потврђују се и на нашој грађи. У том смислу, примјери који слиједе иду у прилог дефинисању идеалтипског обрасца.

Преобртање жанра благослова или клетве у њему супротан жанр понекад се препознаје мијењањем значења исказа контрастном формулом на самом крају. У текстовима прикупљених здравица такве коментаре можемо идентификовати као иронично поигравање жанровским својствима исказа: „Ко пије умријеће, а ко не пије и прије ће. Ајде, живјели!”

Извјесни шаљиви благослови имају пародијско поријекло у обртању правих благослова. Такви су, на примјер, они у којима онај ко благосиља не призива добро за другог већ за самог себе:

„Допуни ми ову чашу повећу, да пијем за здравље твоје, за мужа жене моје, за сина моје мајке, за ђевера моје снајке, за стрица мог синовца и за сина мог оца.”

Логика поређења понекад поприма шаљиве елементе апсурдног умањивања бића у благослову. Поступак умањивања је карактеристичан за клетве у којима је чест случај призивања негативних жеља за душмане и противнике кроз клишетиране исказе попут ових:

*„Био танак ко конач,
црн к’о лонац,
у лули ноге прекрито”.*

Здравице у којима се адресату коме се жели добро упућује клетва, у словенској традиционалној култури могу се тумачити „распрострањеном праксом да се овакве формуле изговарају ’против урока’” (Петровић, 2006, стр. 144).

Класификација здравица

У систематизацији грађе пошло се од најједноставније класификације. Здравнице су подијељене на двије групе, с обзиром на припадност годишњем обичајно-обредном циклусу (Божићне, Васкршње, славске), те на припадност догађајима и обичајима који прате животни круг појединца (здравице за крштење, здравице за вјенчање итд.). Међутим, ова подјела је условна, јер се, изузев незнатних разлика у самој структури текста здравице, дистинкције између ове двије групе уочавају првенствено на плану контекста, односно вантекстуалних елемената у оквиру самог обреда. С друге стране, основне идеје које носи текст суштински су врло сличне или чак идентичне, што проистиче из истих интенција здрављења и благосиљања (Ајдачић. 2004, стр. 22–36). Наше истраживање је показало да су се у савременој употреби знатно мање одржале фиксиране форме здравица које прате важне тренутке у животу појединца (крштење, вјенчање, сахрану итд.) од оних које се везују за догађаје из годишњег циклуса. Један од разлога је и то што су се прославе

вјенчања и крштења у новије вријеме значајно удаљиле од свог фолклорног модела. Тиме је и сама здравица донекле издвојена из првобитног обредно-обичајног контекста у коме су учесници, вријеме, мјесто, ситуација и елементи предметног кода били тачно дефинисани и чинили донекле интиман и затворен круг.

Приликом истраживања прикупљен је и један број здравица које су њихови казивачи окарактерисали као универзалне, односно здравице које се могу казивати у различитим приликама. Поменути чињеница отвара могућност за значајније ауторске интервенције здравичара. Слободнији приступ фолклорном предлошку у оваквим здравичама одразио се на њихову форму и структуру. Изгубила су се она четири основна елемента здравице. Чак и у самом благослову, као централном дијелу здравице, су изразито заступљени хумор, пародирање и поигравање са овим жанром:

*„Крмке туко, на таван и’ вуко,
младе хранио, од пореза се бранио.”*

Оно што највише везује овакве текстове за форму здравице јесте завршна формула која садржи неку од „наздрављачких” префикса.

И начело просторне дисперзивности могло је да послужи као кртитериј за разврставање грађе. Здравлица није стабилна фолклорна форма, у потпуности клишетирана, већ одражава вријеме и контекст у коме настаје. Помињање бројних локалитета понекад је спецификум који здравицу одређеног краја издваја од других.

Студенти на Студијском програму за српски језик и књижевност Филолошког факултета Универзитета у Бањалуци представљају, по свом завичајном поријеклу, врло хетерогену групу, што је омогућило да се у заједничкој бази нађу здравице из свих крајева Републике Српске. Нешто мање су заступљене Посавина, Подриње и Сарајевско-романијска област, јер већина студената из тих крајева студира на Универзитету у Источном Сарајеву. Показало се, међутим, да се поријекло прикупљених здравица врло често не поклапа са тренутним мјестом пребивања информатора који су углавном људи старије старосне доби, што повлачи закључак да је измјештање овог феномена из аутентичне ареалне културе директна посљедица економских, и нарочито, ратних и поратних миграција у другој половини двадесетог вијека.

С обзиром на чињеницу да у постојећем корпусу не партиципирају у једнакој мјери здравице из свих крајева Републике Српске, сматрали смо да овакав, и уопште малобројан узорак не може бити репрезентативан, те да би

класификација која уважава критеријум локалности омогућила произвољан увид у дистинктивна обиљежја локалних идентитета.

Здравице смо касификовали према најчешћим приликама у којима су их наши студенти успијевали забиљежити. Теренска истраживања показују, међутим, да постоји још много ситуација у којима се наздравља: при почетку и завршетку сваког већег рада, при сусрету пријатеља, на еснафским славама и окупљањима, подушјима итд.

Феномен „повратног утицаја”

На основу пронађеног материјала тешко би било идентификовати дистинктивна обиљежја и специфичности здравица различитих регија Републике Српске. Пронађене су дословно исте здравице у два потпуно удаљена краја, од два различита информатора. Ово упућује с једне стране на честе миграције и мијешање становништва, а са друге стране на феномен „повратног утицаја”.

Кроз вербални код здравица, али и податке које пружају сами информатори (здравичари) види се да један број прикупљених здравица није усменог поријекла. Путем многобројних штампаних славарица и збирки здравица, те разноврсних медијских посредника извршен је „повратни утицај“, па се заборављени, или ауторски текст поново нашао у процесу усмене комуникације. И то је један од видова присутности и очувања традиције, јер су се у усмену праксу могле вратити само оне форме које су задовољавале хоризонт очекивања и самим тим могле да преживе „превентивну цензуру” (Богатирјов 1978). Њихова виталност је присутна у потреби, али и могућности да се комбинује, врши селекција, преосмишљава. Најзад, ново вријеме и већи број писмених здравичара доноси значајније индивидуалне интервенције у самом тексту. Уз здравичаре који преносе текстове здравица баштињене од својих предака, с мањим или већим индивидуалним интервенцијама и актуелизацијама, у раду на терену идентификовали смо и оне који, по узору на народне здравице, пишу своје оригиналне „саставе”. Ове здравице се понекад сасвим удаљавају од фолклорног обрасца. То је показатељ да је традиција још увијек животворна не само кроз репродуктивну већ и кроз живу продуктивну линију.

Прекид „живе ријечи”, односно губитак традиционалних форми у усменој комуникацији, нарочито интензивира у другој половини двадесетог вијека, ублажен је и дјелимично превазиђен посредством штампаних публикација као специфичног вида масовне културе. У том смислу веома је важно указати на улогу Српске православне цркве у очувању народне културе, а најизразитији примјер у нашем случају била би посебна врста

славског благослова (васлава)⁸⁷, који је „обичном човеку хришћански веронаук, затим основ исповедања православља, подсетник славне националне историје, крепљење крсног имена, и на крају, учвршћивање породице као основног друштвеног језгра и њено уклапање у ширу заједницу” (Недељковић 1991).

Беома интензиван „повратни утицај” у смислу преобликовања вербалног кода обичајно-обредне праксе извршиле су штампане славарице попут оне у издању Задруге православног свештенства СФРЈ (из 1982), и других, а чија је распрострањеност подржана и одржана ауторитетом свештенства и благословом Српске православне цркве. Иако се у њеном уводу каже да је „збирка народних здравица” и да „није дело богословских стручњака, већ је дело малих, свакидашњих људи, полуписмених и неписмених”, те да доноси „прегршт извађену из великог резервоара наших народних умотворина” осјетан је значајнији уплив религијског како на плану идеја, тако и самог језика и стила.

У прикупљеној грађи уочавају се и примјери доминантно одређени утицајем славарица на плану синтаксе која упућује на црквену бесједу:

*„Што год чинили, драга моја браћо Срби,
треба Богу да се молимо,
увијек треба да устајемо у лијепу,
високу Божију Славу и молимо се Богу,
Богородици, анђелима и свјетитељима.”*

Здравица у ауторској поезији данас

Здравица спада у оне фолклорне форме које представљају снажан импулс за одржавање „живе традиције”, чије се присуство може сагледати како у народном стваралаштву, тако и у сасвим оригиналним умјетничким дјелима која израстају на источнику традиције, каква је нпр. „Здравица народу српском” Љубивоја Ршумовића.

Преобликован и редукован на фразу, метафору или алузију, чувајући притом извјесне синтаксичке и семантичке елементе благослова и клетви, вербални код наздрављања може функционисати и као специфичан интертекст модерне књижевности. Форма здравице, ритмички и садржајно наговјештена, и остварена у чину наздрављања, препознаје се и у стиховима pjesника Ђорђа Сладоја⁸⁸. Усмене форме у Сладојево дјело су укључене на

⁸⁷ Назив је изведен из уобичајене формуле „во славу и чест” којом се потврђује сваки појединачни благослов у овим здравницама.

⁸⁸ „Похвала песми”, „Здравица за 1.1.2001.”

различите начине, од интонацијског опонашања ритма здравица, преко инкорпорирања жанра благослова, тужбалице, питалице, бајалице, или успаванке, или пак простом кореспонденцијом са усменим жанровима путем наслова пјесме. У пјесми „Тулипани дижу чаше” Григора Витеза могу се пратити примјери гдје структура пјесме носи асоцијативни потенцијал који упућује на традиционалне форме благосиљања и саборности, и интертекстуални предложак који препознајемо као „чаше у низу”.

Закључак

Текстови здравица као грађа за дијалектолошка, акценлошка, синтаксичка и стилистичка проучавања

У језику здравица присутан је низ произвољности, нарочито када је у питању неписмени или полуписмени здравичар који тешка и вишесложна имена изговара нетачно, прилагођавајући их својој језичкој логици, па тако умјесто имена Георгије и Христ проналазимо *Ђеорђије* и *Рист*. Слично је и са црквеним појмовима или пак цијелим фразама које су из славарица или проповиједи ушле у народне здравице, а да притом сами здравичари и не познају њихово право значење или се оно временом удаљило од свог изворног облика. Стилосени су и архаизми који су одавно избачени из употребе, али су се сачували у усменој књижевности: „класата”, „шљеме”, „год”, „куваља” и др. Заступљена је и лексика старословенског и црквенословенског поријекла: „литурђија”, „рождество”, „васцијели”, те турцизми попут ријечи: „хаир”, „мал”, „рахатлук” и др. За разлику од већине малих фолклорних форми здравица представља изразито динамичну комбинацију формула и индивидуалне креације. На примјерима из нашег корпуса идентификовали смо изразиту разноликост лексичког грађе, која потврђује да језик здравице нуди обиље драгоцјеног материјала и за научна проучавања и за универзитетску наставу синтаксе, стилистике, дијалектологије, лексикологије и акценологије српског језика, као и у настави реторике.

Плански и систематски рад у току три академске године резултирао је базом података која одражава тренутно стање на терену. Иако сама по себи нема искључиве научне претензије, ова база је драгоцјен извор података о језику, традицији и култури. Она представља не само наставну него и мултифункционалну базу за самостална и групна истраживања, као и за завршне радове студената.

Фолклористика на универзитетима у Босни и Херцеговини не постоји као засебан студијски програм, али се проучава у оквиру неколико наставних предмета на различитим факултетима. Уз све разлике у методологији које се приписују специфичностима етномузикологије, дијалектологије, етнологије,

усмене књижевности, исходи учења и циљеви увођења практичног рада на терену имају и неке заједничке вриједности, а то су, у првом реду, стицање практичног искуства у теренском истраживању на основу теоријског знања, развијање способности студената да самостално осмисле и спроведу теренско истраживање, те визуелно и тонски документују људе и догађаје. Студентима се пружа могућност да стекну увид у основне методе теренског рада, изврше класификацију, анализу и компарацију, те уоче законитости унутар фолклорног процеса. Овај вид праксе омогућава им и да лакше разумију и прихвате концепт нематеријалне културе и очувања баштине, трансформације традиционалних облика комуникације и виталност појединих њених облика. Омогућава им и да разликују методе рада на терену, савремена и сценска извођења традицијских пракси, али и да уоче њихову важност за локални, односно национални идентитет.⁸⁹

Литература

- Ајдачић, Д. (2004). *Прилози проучавању фолклора балканских Словена*. Београд.
- Бојовић, З. (1989). *Рукописна збирка корчуланских почашасница*. *Расковник*, XV, 57/58.
- Богатирјов, Ј. (1978). Фолклор као нарочит облик стваралаштва. У: М. Бошковић Стули, *Усмена књижевност*. Загреб.
- Ђорђевић, М. (2000). *Српске народне здравице и молитве*. Београд.
- Лома, А. (2002). *Пракосово*. Београд: САНУ Балканолошки институт, Посебна издања 78.
- Недић, В. (1977). *Слушаоци југословенске књижевности – сакупљачи усменог блага*. У *О усменом песништву*. Београд: Српска књижевна задруга, стр. 240–257.
- Недељковић, М. (1991). *Слава у Срба*. Београд.
- Петровић, С. (2008). Прича и сећање: неки примери аутобиографског дискурса у фолклорним теренским записима из Србије. *Књижевност и језик*, LV/3–4, 339–354.

⁸⁹ Овај рад представља кратко претходно саопштење о реализацији и резултатима фолклористичког теренског истраживања које су спровели студенти Филолошког факултета Универзитета у Бањалуци, као и о могућностима да њихови теренски записи буду искориштени за научна проучавања у области фолклористике. Опширнији и детаљнији увид биће објављен у универзитетској наставној публикацији *Народне здравице. Грађа и коментари*.

- Петровић, С. (2010). Теренско истраживање фолклора – перпетуирајући процес. *Гласник Етнографског института САНУ*, LVIII (2). Београд, 43–58.
- Петровић, С. (2012). *Дигитализација и заштита фолклора у Србији – актуелно стање. Дигитализација културне и научне баштине* (ур. А. Врањеш, Љ. Марковић, Г. Александер). Београд: Филолошки факултет, 147–159.
- Петровић, С. (2013). *Теренско истраживање фолклора у Србији: Кратак осврт, савремено стање и перспективе. Савремена српска фолклористика* (ур. Зоја Карановић и Јасмина Јокић). Нови Сад: Филозофски факултет, 221–231.
- Петровић, Т. (2006). *Здравица код балканских Словена*. Београд: САНУ Балканолошки институт.
- РКТ (1992). *Речник књижевних термина*. Београд: Нолит.
- Сикимић, Б. (1996). *Етимологија и мале фолклорне форме*. Београд.
- Сикимић, Б. (2006). Интердисциплинарни приступ истраживању традиционалне духовне баштине данас. У зборнику *Неговање и заштита нематеријалне културне баштине у Србији*. Београд: Музејско друштво Србије.
- Сладоје, Ђ. (2003). *Душа са седам кора*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Смиљанић, М. (прир.). *Народне здравице (Славарица)*. Преузето 15. децембра 2015. са <http://www.rastko.rs/antropologija/delo/10004>.
- Стефановић Караџић, В. (1953). *Српске народне пјесме I*. Београд: Просвета.
- Српски митолошки речник* (1970). Београд: Нолит.
- Толстој, Н. И. (1995). *Језик словенске културе*. Ниш.

Valentina Milekić, Danijela Jelić

FIELD WORK IN FOLKLORE TRADITION STUDIES AND UNIVERSITY TEACHING

Written records of toasts as an example of good practice

Summary

If well-conceived in terms of methodology, field work engaging students concerned with folklore tradition may result in benefits for both the students and the field of study. In essence, field work makes it possible for students to gain practical experience and develop skills necessary for designing and carrying out an independent field research. Students are provided with an opportunity to gain insight into some basics of field work, to classify and analyze, as well as to observe laws governing the processes in the field. In addition, this sort of practical experience facilitates understanding of the concept of non-material cultural heritage, and helps them fully comprehend its significance in terms of ethnic identity. Although their individual observations, fragmentary in themselves, cannot be taken as a general conclusion, they can point to possible directions of research in both language and literature.

Key words: *toast, folklore tradition studies, field work, oral tradition, interdisciplinarity, non-material cultural heritage.*